

TÜRKİYE EKONOMİSİ

1962-1980: İthal İkameci Sanayileşme Modeli Uygulaması ve Sonuçları

Daha çok liberal olarak nitelendirilebilecek politikaların hâkim olduğu 1950'li yıllarda, özellikle 1953 yılından sonraki dönemde meydana gelen ekonomideki kötüye gidiş, 1958 yılında istikrar kararları ile sonlanmıştı. Ancak devam eden ekonomik bunalıma eklenen siyasi istikrarsızlık ve askeri darbe sonucu, Türkiye'de kalkınma ile eş anlamlı sanayileşmenin devlet eliyle planlı bir biçimde gerçekleştirilmesi dönemine geçilmiştir.

Bu kapsamda, ithal ikameci politikaların kalkınma planları rehberliğinde uygulanması sağlarken, öncelikle ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin erken aşaması olan dayanıksız tüketim malları ve bu malların girdisi olan sanayi ürünlerinin ülke içinde üretilmesine odaklanılmıştır.

Bu hafta ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin planlı kalkınma dönemi olarak bilinen 1960-1980 döneminde açık bir biçimde uygulanması üzerinde duracağız.

Planlı Kalkınma Dönemine Geçiş

27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen askeri darbe, bir ölçüde Türkiye'nin 1950'lerde içine düştüğü ekonomik zorluklara karşı bir tepki niteliğinde olmuştur. Enflasyon ve dış ticarete yaşanan güçlükler büyük ölçüde ekonomi yönetiminde hâkim kılınmaya çalışılan plansız ve liberal anlayışa bağlanmıştır. 1950'li yıllarda liberalizasyon ve özelleştirmeyi deneyen Türkiye, 1960'larda merkezi planlamayı ve kamu mülkiyetini yeniden keşfetmiştir. Bu bakımdan, 1960 yılı ile birlikte ekonomik alanda "**planlı kalkınma ilkesi**" benimsenmiştir.

Esasen karma ekonomi modellerindeki planlama, planlamanın en güç alanlarından biri olmuştur. Çünkü, karma ekonomi, devletin ekonomiye doğrudan ya da dolaylı olarak müdahalesinin olduğu, özel karar ve tercihlerin yerine devletin karar ve tercihlerinin konabildiği bir modeldir. Bu model kapsamında, devletin aldığı kararların, yaptığı tercihlerin ve uygulamaların ekonominin tümü üzerinde çok kompleks etkileri olacak ve bunların sonuçlarının tahmini de çok güç olacaktır.

Planlı kalkınma modeli, Türk iktisat politikalarına bilimsellik, sistem ve düzen getirme amacına sahip olmuştur. Bu amaç, belli bir ölçüde gerçekleşmekle birlikte, planlı kalkınma modeliyle politika-ekonomi ilişkilerine ve aralarındaki iş birliğine değişik bir biçim, başka boyutlar ve sistem getirilememiştir. 1961 yılında bir kurum olarak anayasaya giren planlamayı savunan kesimler sanayiciler, dış kredi çevreleri ile sivil ve asker bürokratlar olmuştur. Sanayiciler sanayileşme hamlesi için gerekli olan temel koşulun, yani ekonomik istikrarın planlama ile başarılacağı düşüncesindeydiler. Ekonominin plana bağlanmasıyla birlikte dış krediler daha rasyonel kullanılacak, yabancı sermaye için ise daha güvenilir ve istikrarlı bir ortam yaratılacaktı. 1950-1960 döneminin özellikle ikinci yarısında yaşanan enflasyon asker ve sivil bürokratların ekonomik güçlerinin ve toplumsal prestijlerinin kaybına sebep olduğundan, bu kesim de ekonominin plana bağlanması ile kaybettikleri itibar ve gücü yeniden kazanacaklarını düşünmekteydiler.

Esasen 1960 öncesinde hazırlanan sanayi planları, bütün ekonomiyi kapsamayarak, bazı alanlarda kamu yatırımlarını rasyonel ve programlı bir biçimde disipline etmeyi amaçlamıştır. Kabul ve uygulama şekilleri de belirli usullere bağlanmamış olan bu planlar, doğrudan doğruya planı hazırlamakla görevli kuruluşlarca da hazırlanmamıştır.

Planlı dönemde Türkiye’de uygulanan beş yıllık kalkınma planları ise, ekonominin bütününe yönelik olmuştur. Beş yıllık kalkınma planları, sosyalist ülkelerin planlarından da farklı olup, kamu sektörü için bağlayıcı, özel sektör için yönlendirici ve teşvik edici olmuştur.

Dolayısıyla, Türkiye’de demokratik planlama mekanizması benimsenmiştir. Bu bakımdan, 1960 yılı ile birlikte ekonomik alanda planlı kalkınma ilkesi benimsenmiş ve **Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur**. Ülke kaynaklarını araştırmak, kalkınma hedeflerini belirlemek, bu hedefler çerçevesinde planlar hazırlamak ve uygulamalarını denetlemek, özel sektöre teşvikler sunmak, DPT’nin fonksiyonları arasında sıralanmıştır.

On beş yıllık zaman dilimini içeren perspektif planda ulaşılabilecek hedefler, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda şu şekilde belirlenmiştir.

- Ülkenin kalkınması için gerekli olan her alanda, yeterli sayıda üstün nitelikli bilim adamı ve teknik eleman yetiştirilmesi,

- İstihdam sorunlarının çözülmesi,

- Dış ödemeler dengesine ulaşılması,

- Bu hedeflerin, sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi

Üç ayrı beş yıllık dönem olarak ele alındığında, bu on beş yıllık süreçte iktisat politikalarında devletçilik veya liberalizm gibi bir doktrin benimsenmemiş, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda belirtildiği üzere, karma ekonomik sistem öngörülmüş ve bu sistemle, kamu ve özel sektörün birbirini tamamlaması kastedilmiştir.

Kamu ve özel kesim arasındaki işbölümü ve işbirliği şu şekilde belirlenmiştir:

- Eğitim, sağlık, ulaştırma gibi geleneksel devlet hizmetlerinin yanı sıra enerji, sulama tesisleri, barajlar gibi altyapı yatırımlarını, kısa vadede kar sağlamadıkları ve çok fazla sermaye gerektirmeleri nedeniyle devlet üstlenecektir.

- Yarım kalmış kamu yatırım alanları ile plana göre yatırım yapılması gereken; ancak, özel kesimin yönelmediği yatırımları kamu sektörü üstlenecektir.

- Özel kesim tarafından fiili tekel kurulması muhtemel olan alanlarda devlet gerekli müdahaleyi yapabilecektir.

Türkiye’de 1960’lı ve 1970’li yıllar esasen devlet-ekonomi işbirliğinin varlığını kanıtlar görünen bazı sonuçlara ulaşılan bir dönem olmuştur. Bu alandaki en önemli adım, içe dönük, ithal ikamesi stratejisinin benimsenmesi olmuştur. İç piyasaya dönük bu strateji, siyasi iktidarların benimseyerek öngördükleri bir stratejik politikanın sonucundan çok, özel sanayinin eğilimi, uluslararası rekabete girme isteksizliği ve bazı lobi faaliyetlerinin sonucunda uygulama bulmuştur denilebilir.

1930'lu yıllarda başlayan sanayileşme hareketinin temelini oluşturan ithal ikamesi stratejisi, 1953-1960 döneminde bilinçsiz olarak uygulanmışken, bu strateji 1960'dan 1980 yılına kadar bilinçli, planlı ve programlı olarak sürdürülmüştür. İthal ikamesi, sanayi yatırımlarında kriter olarak güçlenirken; ihracata dönük sanayilerin kurulması ikinci plana atılmıştır.

Kuruluş yıllarında temel tüketim malları (gıda, dokuma, tütün vb.) üreten sanayilerin kurulmasını üstlenen Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), 1950'li yıllarda olduğu gibi 1960'lı yıllarda da ara malı sanayi (çimento, demir çelik, gübre, petro-kimya sanayi vb.) üretimine yönelmişlerdir. II. ve III. Planlarda özel sektöre ağırlık verilmesine karşılık, kamu yatırımları aracılığıyla -özellikle de ara malları üretiminde kamunun önemli rol üstlenmesiyle özel sektör yatırımları da kolaylaştırılmıştır.

BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

Planlı kalkınma dönemine ilişkin olarak belirlenen 15 yıllık orta vadeli hedeflerin yanında, her plan dönemine ait kısa vadeli hedefler de mevcuttur. Bu bağlamda, birinci beş yıllık kalkınma planında belirlenen ekonomik hedefler şöyle sıralanabilir:

-Genel hedefi milli gelirde yüzde 7 oranında büyüme olan plan döneminde 1. Plan döneminde uygulanacak olan para ve maliye politikaları, kaynakların tam ve etkin kullanımına engel olabilecek enflasyonist veya deflasyonist gelişmeleri önleyecektir. Kamu yatırımları enflasyon yaratmayacaktır.

-Üretim kapasitesinin iç ve dış talep yapısına göre geliştirildiği planda, yatırımların sektörler arası dağılımında nihai ve ara talep projeksiyonlarına göre belirlenen üretim hedef ve öncelikleri esas teşkil etmiş; böylelikle iç ve dış talep yapısına uygun bir üretim yapısı oluşturulması düşünülmüştür. Kısa dönemde oluşabilecek tıkanıklıklar ise ihracat ve ithalatın etkin yönetimi ile giderilecektir.

-Vasıflı işgücünün ihtiyaç duyulandan az olmasının yaratacağı darboğazlar kısa sürede, elemanların daha rasyonel kullanımı ile giderilmeye çalışılacaktır.

-Enerji ve ulaştırma gibi temel yapı tesislerinin yeterli seviyede olmaması ve bölgeler arası dağılımı bu tür hizmetlerin arzında tıkanıklıklar yaratabilecektir. Buna engel olmak için yatırımların dağılımı belirlenirken sosyal sermaye yatırımlarının verimli yatırımlar üzerindeki tamamlayıcı niteliği göz önünde bulundurulmuş, özellikle bölgeler açısından denge durumu gözetilmiştir.

Birinci plan dönemi tarım politikasının amaçları tarım üretimini çoğaltmak, sanayileşmeyi gerçekleştirmek için ihracatı geliştirmek, sanayinin artan hammadde ihtiyacını karşılamak şeklinde ifade edilmiştir.

Plan döneminde gerçekleştirilmesi hedeflenen %7 büyümenin büyük ölçüde sanayideki gelişmelere bağlı olacağı; tarımda ortalama yıllık artış hızı %4,2'ye çıkabilecekken sanayide bu oranın %12,9 olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca sanayi sektöründe gözetilecek temel ilkeler de şöyle belirtilmiştir:

Amaç her malı ülke içinde üretmek değildir. Milli geliri ve refahı arttıracak ve mukayeseli maliyet analizlerinin elverişli sonuçlar verdiği alanlarda üretim yapmak planın ana ilkelerinden biridir. Yeni kurulan bazı sanayilerde öğrenme devresi için ya da talep seviyesine bağlı olarak başlangıç döneminde bir süreliğine koruma sağlanacak, uluslararası fiyatlarla karşılaştırılabilir fiyatlara ulaşılması beklenecektir. Yerli sanayi mamullerinin ithal mamullere göre elverişsiz kalmasına sebep olan idari ve hukuki aksaklıkların giderilmesi için çalışılacaktır. Yerli ürün fiyatlarının dünya fiyatlarının çok üzerinde gerçekleşmesini önlemek ve uluslararası rekabete alıştırmak için belli uygun süreler sonunda denetlemeli rekabet malları ithalatına gidilecektir.

Tablo 1: Üretim Hedefleri (1961 fiyatlarıyla, Milyon TL)

Sektörler	1962	1963	1967	1967 indeksi (1962=100)	Yıllık artış (%)
Tarım	34690	36470	43560	125.6	4.7
Madencilik	2341.4	2583.9	3577.4	152.8	8.7
İmalat sanayi	18203.5	20867.1	31462.1	172.8	11.5
Enerji	648	729.1	1187.7	183.3	12.8
Ulaştırma	3378.3	3744.9	5340.2	158.1	9.6
Toplam	59261.1	64375	85127.4	143.7	7.5

Bu bağlamda, sektörlerin üretim hedeflerine bakıldığında, tarım sektöründe %25,6; madencilik sektöründe %52,8; imalat sanayinde %72,8; enerji sektöründe %83,3 ve ulaştırma sektöründe de %58,1 oranında üretim artışı hedeflenmiştir. Bu üretim artış oranlarının sağlanması için gerçekleşmesi öngörülen sektörel yıllık artış hızları ise tarım sektörü için %4,7; madencilik sektörü için %8,7; imalat sanayi için %11,5; enerji sektörü için %12,8; ulaştırma sektörü için %9,6 olarak belirlenmiştir (Tablo 1).

Kalkınmanın özellikle sanayi yatırımlarının arttırılması ile gerçekleştirilebileceği öngörülen planda, özel girişimi desteklemek amacıyla bir dizi teşvik tedbirleri uygulanması kararlaştırılmıştır:

Yatırımlara ilişkin olarak;

-Sanayi kuruluşlarının kuruluş yeri seçiminde toplam verimliliğin arttırılması yanında bölgelerarası dengeli kalkınma sağlama hedefi de göz önüne alınacaktır.

-Planda yapılması gerekli bulunan veya tavsiye edilmiş malları üretecek olan sanayiye kredi sağlamada kolaylıklar sağlanacaktır.

-Sanayide hızlı amortisman uygulanacaktır.

-Montaj sanayinin tamamen imalata çevrilmesini teşvik etmek amacıyla üretim vergisi uygulaması değiştirilecektir.

İhracata ilişkin olarak;

-İhracatı geliştirme merkezince ihracat araştırması yapılarak sanayi ürünlerinin ihracatı kolaylaştırılacaktır.

-İhracatı yapılan sanayi ürünlerinde kullanılan hammadde ve yardımcı maddelerden gümrükte alınan resim ve vergiler ile üretim vergisini geri iadesi gibi tedbirlerle ihracat kolaylaştırılacaktır.

Kalite kontrolü ve standardizasyonuna ilişkin olarak

-Mamul malların kalite kontrolleri yapılacak, belli kalite ve standarda sahip olmayan malların satışına engel olacak tedbirler alınacak, gerekli görülen alanlarda imalatçının garanti vermesi sağlanacak ve malların standardizasyonuna hız verilecektir.

Tablo 2: Sektör Yatırımlarının Yıllık Toplam Yatırımlar İçindeki Payları (%)

Sektörler	1963	1964	1965	1966	1967	Toplam
Tarım	12.8	15.8	18.1	19.7	20.2	17.7
Madencilik	4.8	6.8	6.6	6.1	3.1	5.4
İmalat sanayii	22.8	21.8	18.9	13.1	HA	16.9
Enerji	7.4	7.9	8.8	9.4	9.1	8.6
Ulaştırma	13.7	12.5	12.3	14.1	15.4	13.7
Hizmetler	6.1	3.9	5.3	7.9	9.2	6.6
Konut	21.9	20.6	19.8	19.7	20	20.3
Eğitim	6.9	7.2	6.6	6.4	8.2	7.1
Sağlık	2.1	2.1	2.3	2.4	2.3	2.3
Turizm	1.5	1.4	1.3	1.3	1.4	1.4

Üretim hedefleri ile bağlantılı olarak tespit edilen yatırımların sektörlere göre dağılımında, tarım sektörünün toplam yatırımların %17,7'sine; imalat sanayi sektörünün ise toplam yatırımların %16,9'una sahip olacağı öngörüsü yapılmıştır.

Tablo 3: Birinci Plan Döneminde Sektörel Büyüme Hızları (Sabit Fiyatlarla)

Sektörler	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4.2	3.2
Sanayi	12.3	9.7
Hizmetler	6.8	7.9
İnşaat	10.7	8
Ulaştırma	10.5	7.2
Konut	-	8.1
Diğerleri	-	8
GSMH	7	6.7

Buna göre, birinci plan döneminde tarım ve sanayi sektörleri planda hedeflenen büyüme hızının altında büyüme sergilerken, hizmetler sektöründe hedefin üzerinde büyüme sağlanmıştır. GSMH ise planlanan %7 büyüme oranının altında bir büyüme performansı göstermiştir.

İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hedefleri ve temel ilkeleri aşağıda sıralanmaktadır:

-Planın ana hedefi Türkiye ekonomisinde yüksek ve kalıcı bir büyüme hızı sağlamak olarak ifade edilmiş, bunun için de yıllık ortalama %7 büyüme hızı öngörülmüştür. İkinci hedef, Türk ekonomisinin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması olmuştur.

-Dengeli kalkınma stratejisi uygulanarak genel gelişmenin hızlandırılması öngörülmüş, ancak tüm kesimlerde aynı oranda üretim artışı olmayacağı belirtilmiştir. Sanayi ekonominin sürükleyici sektörü olacaktır.

-Plan kurulacak sanayi türü hakkında da bazı özellikler ortaya koymuştur. Buna göre; kurulacak olan ağır sanayi tesisleri bir taraftan tarımın modernize edilmesine ve tarımdan sanayiye kaynak aktarımına yardımcı olacak, öte taraftan küçük sanayinin gelişimine elverişli bir ortam yaratılacaktır.

-Plan ayrıca, ihracatta sanayi mamullerinin payının arttırılması ve ithal ikamesi imkânı olan temel malların Türkiye'de yapılmasını öngörmektedir.

-İkinci plan birinci plandan farklı olarak istihdam sorununu ekonominin hızla gelişmesine bağlı bir hedef olarak almıştır.

-Bu planda sanayi kesimine öncelik verilmesi sebebiyle, yatırımların büyük bir payının bu sektöre yapılmasının gerekliliği ifade edilerek yatırımlarda belirli ilkelere bağlı kalınacağı belirtilmiştir. Buna göre; özellikle yatırım ve aramalı üreten temel stratejik endüstriler kurulacak, lüks tüketim malı üreten sanayi kolları teşvik edilmeyecektir. Ödemeler dengesi baskılarını azaltmak için mümkün olan sanayi dallarında ihracatın arttırılmasına ve uzun vadede uluslararası üstünlük sağlayacak alanlarda ithal ikamesi sağlanmasına dikkat edilecektir.

Tablo 4: İkinci Plan Döneminde Yıllık Sektörel Büyüme Hızları (Sabit Fiyatlarla)

Sektörler	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4.1	8.1
Sanayi	12	7.6
Hizmetler	6.3	7.7
İnşaat	7.2	6.6
Ulaştırma	7.2	7.8
Konut	5.9	6.2
Diğerleri	6	7.9
GSMH	7	6.9

İkinci plan döneminde sektörel büyüme hızı bakımından hedeflenen ve gerçekleşen oranların yer aldığı Tablo 4'de de görüldüğü gibi, sanayi sektörünün ekonomik gelişmenin öncü sektörü olacağı belirtilmiş olmasına karşın hedeflenenin oldukça altında bir büyüme sergilemiştir. Sanayi ve inşaat sektörleri dışında diğer sektörlerde ise hedefin üzerinde büyüme gerçekleşmiştir.

Tablo 5: İkinci Plan Döneminde İhracat ve İthalat Plan Hedefleri ve Gerçekleşmeleri (Milyon Dolar)

	Tarım ve Hayvancılık İhracatı Ürünleri		Madencilik Ürünleri İhracatı		Sanayi Ürünleri İhracatı		TOPLAM İHRACAT	
	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme
1968	409	404.7	31	26.1	100	66.6	540	496.4
1969	427	402.7	34	36	114	99.1	575	536.8
1970	445	442.6	37	42.7	133	103.2	615	588.5
1971	465	491.3	40	40.1	160	145.2	665	676.6
1972 (a)	480.9	525	42.2	37	196.9	188	720	750
	Yatırım Malları İthalatı		Hammadde İthalatı		Tüketim Malları İthalatı		TOPLAM İTHALAT	
	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme
1968	332	255	418	447	85	61.7	835	763.7
1969	350	251	460	431	90	119.2	900	801.2
1970	370	284	510	527	96	136.6	975	947.6
1971	385	340	555	720.8	100	110	1040	1170.8
1972 (a)	405	450	605	775	105	90	1115	1315

İhracatın sektörel dağılımında hedef ve gerçekleşen değerlerine bakıldığında madencilik ile tarım ve hayvancılık ürünleri ihracatında dönem boyunca kısmen de olsa plan hedefinin aşıldığı görülmekle birlikte, aynı başarı sanayi ürünleri ihracatında sağlanamamış ve plan hedefleri dönem boyunca tutturulamamıştır. İthalatta ise yatırım malları ithalatı dışında genel anlamda plan hedefinin aşıldığı söylenebilir.

1963-1970 döneminde Türkiye ekonomisinde yüksek büyüme ve fiyat istikrarı bir arada yaşanmış; bu dönemde GSMH ortalama %6,3 hızla büyürken, ortalama enflasyon oranı %5,3 civarında olmuştur. GSMH büyümesi 1970'den sonra da devam etmiş, ancak fiyat istikrarı bu yıldan itibaren bozulmaya başlamıştır. 1970'li yıllarda enflasyonun artmasının ve fiyat istikrarının bozulmasının birtakım sebepleri mevcuttur:

- Artan kamu harcamalarının genişlettiği para arzı,
- 1970 yılı Ağustos ayında yapılan devalüasyonun fiyatlar üzerindeki etkisi,
- Petrol olmak üzere ithal malların fiyatlarının yükselmesi,
- Tarım ürünlerine uygulana taban fiyatın yükseltilmesi,
- Memur maaşlarının yükseltilmesi,
- Kıbrıs Barış Harekatinin ekonomiye getirdiği dolaylı ve dolaysız maliyetler.

Yükselen enflasyonla birlikte, dış açık ve kontrolden çıkan dış borçlar 1960'ların ortalarında yakalanan nispi istikrar dönemini de sona erdirmiştir. Bu durum karşısında Türkiye, yeni istikrar önlemleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye 10 Ağustos 1970'de uygulamaya koyduğu istikrar programıyla %66,6 oranında devalüasyona gitmiş ve 1 \$ = 15 TL olarak yeni döviz kuru belirlenmiştir. 1960'dan beri

değiştirilmeyen kredi faiz oranları yükseltilmiş, şeker, petrol ve petrol ürünlerinin fiyatları az miktarda yükseltilmiş ve kamu gelirlerini arttırıcı vergi reformu öngörülmüştür. Bir taraftan devalüasyon, diğer taraftan petrolden, şekerden ve tüketim vergisine tabi ürünlerden alınan verginin arttırılması ve bazı temel tarımsal ürünlerin fiyatlarının yükseltilmesi, imalat sanayiinde fiyat artışlarına neden olmuştur.

İhracatın ve genel olarak döviz gelirlerinin arttırılmasını amaçlayan program kapsamında alınan teşvik önlemleriyle ihracat olumlu yönde etkilenmiştir. 1970 yılında 588 milyon \$ olan ihracat, 1973’de 1.3 milyar \$’a yükselirken, aynı yıllar arasında sanayi malları ihracatı 103 milyon \$’dan 429 milyon \$’a çıkmıştır. 950 milyon \$ olan ithalat ise, 2 milyar \$’ı aşmıştır.

Tablo 6: Birinci ve İkinci Plan Dönemlerinde Kamu Kesimi Gelir ve Harcamaları (Cari Fiyatlarla)

	1963-1967 Birinci Plan Dönemi	1968-1972 İkinci Plan Dönemi
Toplam kamu gelirleri (milyar TL)	92.2	201.3
Toplam kamu harcamaları (milyar TL)	93.9	218.7
Açık (milyar TL)	1.7	17.4
Harcamaların yüzdesi olarak açık	1.8	8
Toplam kamu gelirleri/GSMH (%)	23.6	25.6

Birinci ve ikinci plan dönemlerinde kamu maliyesindeki gelişmelere bakıldığında ise birinci plan döneminde kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki farkın ve dolayısıyla kamu açığının fazla olmadığı görülmektedir. Ancak ikinci plan döneminde kamu maliyesinde de bozulmalar göze çarpmaktadır. Bu dönemde kamu harcamaları kamu gelirlerinden hızlı artış göstermiş, kamu açığı birinci plan dönemindeki %1,7 olan değerinden ikinci plan döneminde %17,4’e yükselmiştir.

1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’na geçmeden evvel, planın uygulama bulduğu ekonomik ortamı görmek amacıyla, 1970’li yılların başından itibaren Türkiye ekonomisinde meydana gelen değişimleri incelemekte fayda görülmektedir.

1970’li yıllarla birlikte Türkiye ekonomisinde fiyat istikrarında bozulmalar kendini göstermiş ve 1971-1977 yılları arasında %10 ila %30 arasında enflasyon oranları gözlenmiştir. Ekonomik sorunların yanında sosyal sorunların da yaşandığı bu dönemde, IMF’nin 1960’lardan bu yana yapmış olduğu devalüasyon baskısı artmış ve 10 Ağustos 1970 tarihinde TL dolar karşısında %66 devalüe edilmiş, kur 1\$=15 TL değerine ulaşmıştır. Ancak birtakım özel sebeplerle kararın bir istisnası ortaya çıkmış ve yurtdışından gelen işçi dövizlerine 1\$=11,25 TL kuru uygulanmıştır. 1970 yılındaki bu devalüasyon kararının içeriği dış ve yurtiçi ekonomik istikrarın sağlanmasına ilişkin önlemleri kapsamaktadır. Dış ekonomik istikrara ilişkin tedbirler TL’nin paritesinin değiştirilmesi ve dış ticaret sisteminin gözden geçirilmesini; yurtiçi ekonomik istikrarın sağlanmasına ilişkin tedbirler ise para politikası ile ilgili uygulanan programdan ve bütçe dengesine ilişkin olarak alınan önlemleri kapsamaktadır.

1970 yılında uygulanmaya başlanan önlem paketi takip eden dört yıl içerisinde önemli sonuçlar vermiş; dış ticaret açıkları küçülmüş, Türk işçilerin gönderdikleri dövizlerde

beklenenin ötesinde gerçekleşen artışla cari işlemler bilançosu 1972 yılında sadece 8 milyon dolar açık vermiş, 1973 yılında ise 484 milyon dolar fazla vermiştir. 1970 devalüasyonundan sonra dış ödemelerde yaşanan birkaç yıllık kısmi rahatlıkta işçi dövizlerindeki artış oldukça etkili olmuş; 1970-1973 döneminde Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerinde 1,8 milyar dolar gibi bir artış sağlanmıştır. Ancak 1973 ve 1974 yıllarında petrol fiyatlarındaki 4 kat yükseliş 1973'te 2 milyar dolar olan ithalatı 1977 yılında 6 milyar dolara çıkarmıştır. Resmi döviz kurunun aşırı değerlenmesi sebebiyle işçi dövizleri de 1974 yılında ulaştığı 1,5 milyar dolar düzeyinden 1 milyar dolar düzeyine gerilemiş ve ödemeler bilançosu açığı büyük artışlarla 1977 yılında 3,4 milyar dolara ulaşmış; bu durum da dış borçların artmasına yol açmıştır. Ortalama borç faizi artarken ortalama vade kısalmıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı işte bu ekonomik koşullar altında uygulanmaya başlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

1973-1977 dönemini kapsayan III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, esasen 1973-1995 yıllarını içeren 22 yıllık yeni bir stratejinin de ilk parçasını oluşturmuştur. Planda, uzun dönemli amaçlar; yaşama standardının yükseltilmesi, sanayileşme, dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması, istihdam sorunun çözülmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi olarak sıralanmıştır. III. Plan'ın imalat sanayine yönelik öngörülleri ise; dışa dönük ve yaygın bir sanayileşme gerçekleştirilmesi, ara ve yatırım malları üreten sanayilere, özellikle de dış kaynaklara bağımlılığı azaltan yatırım malı sanayine ağırlık verilmesi şeklinde olmuştur.

Üçüncü planın 1963-1977 dönemini içine alan 15 yıllık perspektifle hazırlanan uzun vadeli perspektif planın son halkası olduğu yukarıda belirtilmişti. Ancak 1973-1977 dönemini kapsayan üçüncü plan birtakım sebeplerle 15 yıllık yeni bir dönemin ilk halkası olarak hazırlanmış, uygun hedef ve stratejilerle donatılmıştır. Bu sebepler şunlardır:

- Hızlı teknolojik gelişmelerle dış dünyadaki hızlı değişime uyum sağlama ve egemen olma isteği,
- Türkiye ekonomisinin karşı karşıya kaldığı sorunlar,
- Kalkınma potansiyelinin daha belirgin hale gelmesi,
- Birinci ve ikinci plan uygulamalarında planlama hususunda elde edilen deneyimin daha iyi tahmin ve plan yapma hususunda sağladığı gelişmeler,
- Ankara Anlaşması gereğince AET'ye katılım kararının ortaya çıkardığı durum.

Yeni perspektif plan kapsamında belirlenen uzun dönemli kalkınma hedefleri ise yaşam düzeyinin yükseltilmesi, sanayileşme, dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması, istihdam sorununun çözümü ve gelir dağılımının iyileştirilmesi olarak belirlenmiştir.

1963-1977 perspektifinden farklı olarak 1977-1995 dönemini kapsayan yeni perspektifin hedefleri belirlenirken Türk toplumunun çağdaşlaşma ülküsü, Türkiye'nin AET ile ilişkileri, jeopolitik durumu ve karşılaştığı sorunlar göz önüne alınarak, 1995 yılında erişilmesi zorunlu görülen ekonomik yapıdan ve gelişmişlik düzeyinden hareket edilmiştir. Yeni perspektif dönem sonu itibarıyla hedef alınan gelir seviyesine ve ekonomik yapıya ulaşabilmesi için Türkiye'nin ilk iki plandakinden daha hızlı ve güçlü bir biçimde sanayileşmeyi başarması gerekmektedir.

III. Plan'ın imalat sanayiine yönelik öngörülerini ise; dışa dönük ve yaygın bir sanayileşme gerçekleştirilmesi, ara ve yatırım malları üreten sanayilere, özellikle de dış kaynaklara bağımlılığı azaltan yatırım malı sanayine ağırlık verilmesi şeklinde olmuştur.

Özellikle III. Plan, imalat sanayinde köklü bir yapısal değişikliği amaçlamıştır. Sanayileşmenin ancak yatırım malları üretimine öncelik vermekle gerçekleştirilebileceği anlayışı, söz konusu plan döneminin temel ekonomi politikasına hâkim olmuştur. Makine ve motor yapımına dönük kamu girişimlerinin ortak adı olan SAN'lı kuruluşlar, bu anlayışın somut biçimi olmuştur. SAN'lı kuruluşların yer seçiminde, az gelişmiş yörelerin geliştirilmesi ya da sanayinin dengeli dağılımı gibi unsurlar belirleyici olmuştur.

1970 istikrar tedbirleri sonrasında yeni perspektifle ekonomide yapısal değişimi hedefleyen üçüncü kalkınma planı beklenen bu yapısal değişimi sağlamada başarılı olamamıştır. Bu konuda dönemin ekonomik ve siyasal ortamındaki karışıklıklar etkili olmuştur. daha planın ilk yılında petrol krizinin patlak vermesiyle, Türkiye fiyat artışlarının ivme kazandığı bir ekonominin baskısı altında kalmaktaydı. Bu ortamda bir de 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı gündeme gelince ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı askeri ambargo ile batı dünyası tarafından uygulanan bir tür ekonomik ambargo ve siyasal tehditler eklenmiştir.

Tablo 7: Alt Dönemler İtibarıyla Türkiye'de Yatırımların GSMH İçindeki Payı

Alt Dönemler	(%)
1963-1967	13.5
1968-1972	15.3
1973-1977	20.0

III. Plan döneminde, yatırımların GSMH içindeki payı %20 olurken, bu oran I. Plan döneminde %13,5, II. Plan döneminde ise %15,3 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 7).

Tablo 8: GSMH'nin ve Sektörel Katma Değerlerin Büyüme Hızları (%)

SEKTÖRLER	Üçüncü Plan Hedefi	1973	1974	1975	1976	1977
GSMH	7,4	5,4	7,4	8	7,7	4
GSYH	7,6	4,4	8,5	8,9	8,5	4,4
Tarım	3,7	10,1	10,3	10,9	7,6	0,5
Sanayi	11,4	11,3	8,3	9	10,3	10,8
- Madencilik	13,7	4,8	21,4	11,8	7	37,9
- İmalat sanayii	11,1	12,1	6,9	8,1	10	7,1
- Enerji	12,4	9,1	11,8	17,1	18,4	22,6
Hizmetler	6,8	11,4	8	7,7	8,8	6,8

Üçüncü plan döneminde GSMH için ortalama %7,4 olarak hedeflenen büyüme hızı %6,5 olarak; GSYH için ortalama %7,6 olan büyüme hızı ise % 6,9 olarak gerçekleşmiştir. Hedefe ulaşamamasında bu plan döneminde ortaya çıkan uluslararası petrol krizi, Türkiye'nin ilişkilerinin yoğun olduğu Batı ekonomilerinde petrol krizinin başlattığı sıkıntılar ile enerji ve

ithalata bağılı hammadde arzında oluşan tıkanmalar, planda öngörülen önlemlerin alınmaması etkili olmuştur. Dönem içerisinde katma değerinin büyüme hızının ortalama %3,7 olması öngörülen tarım sektörünün katma değer büyüme hızı %3,3 olarak; %11,4 olarak öngörülen sanayi sektörünün katma değer büyüme hızı ortalama %9,9 olarak gerçekleşmiştir. Hizmet sektörü ise %7,9'luk plan dönemi ortalaması ile hedeflenen katma değer büyüme hızını aşmıştır.

Üçüncü plan döneminde ekonomide gerçekleştirilmesi amaçlanan yapısal değişiklikler, sanayi sektörünün diğer sektörlerle göre daha hızlı büyümesi ile GSYH içindeki payının artırılması öngörülmüştü. 1972-1977 döneminde sanayi sektörünün GSYH'deki payı artmış, ancak bu artış üçüncü planda öngörülen yapısal değişikliği gerçekleştirememiştir. Bu dönemde tarım sektörü yaklaşık olarak % 29 seviyesinde kalarak GSYH'deki payını korumuştur.

Bu dönemde ayrıca dayanıklı tüketim malları üretimi yatırım malları üretiminden daha hızlı gelişmiştir. Yani yatırım malları sanayinde de öngörülen hedeflere ulaşamamıştır.

Bütün bunlara ek olarak, sanayi işletmelerinin optimum ölçekten küçük, ithal girdilere aşırı dayalı, iç piyasaya dönük olan yapısı süregelmiş; kapasitenin düşük kullanımı, ödemeler dengesi darboğazı nedeniyle hammadde ve aramalı sağlamada yaşanan zorluklar gibi sorunlar da olumsuz etkiler yaratmıştır.

Üçüncü plan dönemi geçmiş dönemlere göre çeşitliliği, etkileri ve boyutları daha büyük olan ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur. Dördüncü planın hareket noktası da bu sorunların kazandırdığı deneyimleri değerlendirmek ve bunların sonuçlarından yararlanmak olmuştur.

Üçüncü plan döneminde hem dünya koşullarında hem de Türkiye'nin gelişme özelliklerinde değişimler olmuş, bu değişimlerin yarattığı sorunların da güncel nitelikleri artış göstermiştir. Dolayısıyla, dördüncü plan döneminde sorunların güncel yönlerine çözümler sağlanacak, bu yapılırken de temel nitelikler ve gelişme hedeflerinin sürekliliği göz ardı edilmeyecektir.

DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

1979-1983 dönemini kapsayan bu plan döneminde gelire ilişkin hedeflere bakıldığında GSYH'nin yüzde 8,2 arttırılarak 1978 yılında 1140,2 milyar liradan 1983 yılında 1693,3 milyar liraya yükseltilmesi; GSMH'nin ise piyasa fiyatlarıyla yüzde 8 oranında arttırılarak 1978 yılında 1145,2 milyar TL'den 1983 yılında 1682,6 milyar TL'ye yükseltilmesi hedeflenmiştir.

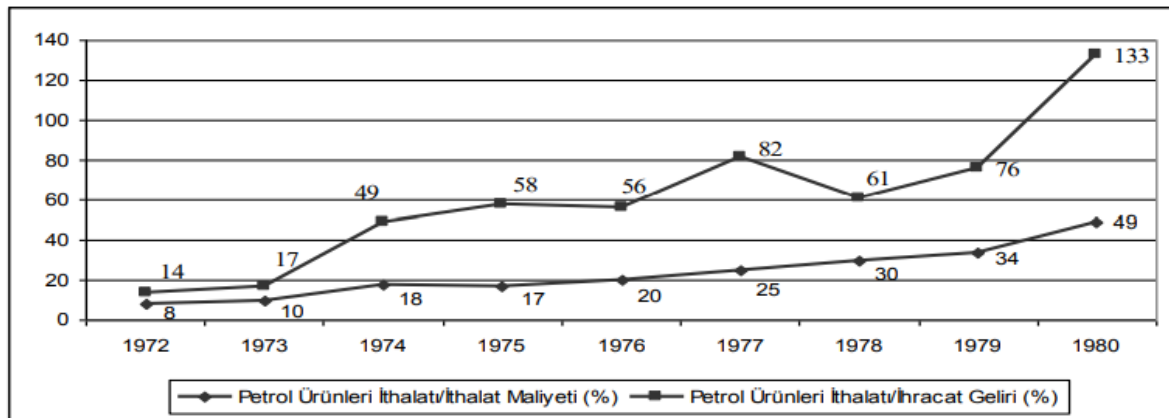
Böylelikle kişi başına gelirin 1978 yılındaki 26796 lira olan değerinden 1983 yılında 35725 liraya çıkarılması, yani kişi başına GSMH'de yıllık ortalama yüzde 5,7 oranında artış sağlanması öngörülmüştür. Bu dönemde GSYH'nin yapısında öngörülen değişimlere bakıldığında ise, tarım sektörü katma değerinin yılda ortalama yüzde 5,3; sanayi sektörünün yüzde 9,9; hizmetler sektörünün ise yüzde 8,5 artış sağlaması öngörülmüştür. Bu artışlar neticesinde GSYH içinde tarım sektörünün payı yüzde 22,2'den yüzde 19,4'e düşürülecek; sanayi sektörünün payı %29,5'ten yüzde 31,8'e çıkarılacak; hizmetler sektörünün payı ise yüzde 48,3'ten yüzde 48,8'e yükselecektir.

Dördüncü plan dönemi aynı zamanda 1970'lerin ikinci yarısından itibaren belirtileri açıkça görülen ekonomik bunalımın yaşandığı döneme denk gelmiştir.

Türkiye izlediği ithal ikamesi sanayileşme stratejisi sonucunda birinci ve ikinci plan dönemlerinde dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesini gerçekleştirmişti. Ancak ekonomi, sürecin bundan sonraki aşaması olan ara ve yatırım malları üretimini sağlayacak aşamaya gelmediğinden ara ve yatırım malları ithalatı artmakta, bu da döviz talebini arttırmaktaydı. Zira mevcut üretimin sürdürülmesi bu ithalatın sürdürülmesine bağlıydı. Mevcut sınai yapı iç talebi karşılamaya yönelikti ve ithal ikamesi stratejisi gereği uygulanan aşırı değerlenmiş kur ihracatı caydırıcı bir faktör olmaktaydı. Hatta yerli sermaye malı yerine yabancı sermaye malları tercih ediliyor, bu da döviz talebinin artmasına yol açıyordu. Döviz tasarrufuna izin vermeyen bu strateji artık ekonominin tıkanmasına yol açıyordu. Bu duruma bir de 1973 yılından itibaren aşırı artış gösteren petrol fiyatları da eklenince ödemeler bilançosu bozuklukları ve döviz darboğazı iyice kendini hissettirdi. Batı ülkeleri yükselen petrol fiyatlarını tüketiciye yansıtırken ve petrol tasarruf önlemleri yürürlüğe koyarken, Türkiye bu dönemde gerekli önlemleri almamıştır. Petrol krizinin bir etkisini de kısa vadeli borçlarda gerçekleşen süratli artışlarda görmek mümkündür. Kısa vadeli borçlar ülke içinde enflasyonist baskıyı daha da ağırlaştırmıştır. Artık 1970'li yılların sonuna gelindiğinde kamu gelir-gider dengesi iyiden iyiye bozulmuştur.

1974'te Türkiye'nin petrol ürünleri ithalatının ithalat maliyetine oranı hızla artarak %18'e; ihracat gelirine oranı ise, hızlı bir sıçramayla %49'a yükselmiştir. Petrol ürünleri ithalatının ithalat maliyetine oranı 1976'da %20, 1979'da ise %34 olmuştur. Petrol ürünleri ithalatının ihracat gelirine oranı ise, 1977'de %82 ile 1970'li yılların en yüksek seviyesine ulaşırken, bu oran 1979'da %76 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 1).

Grafik 1: Türkiye'nin Petrol Ürünleri İthalatının İthalat Maliyetine ve İhracat Gelirine Oranı (%)

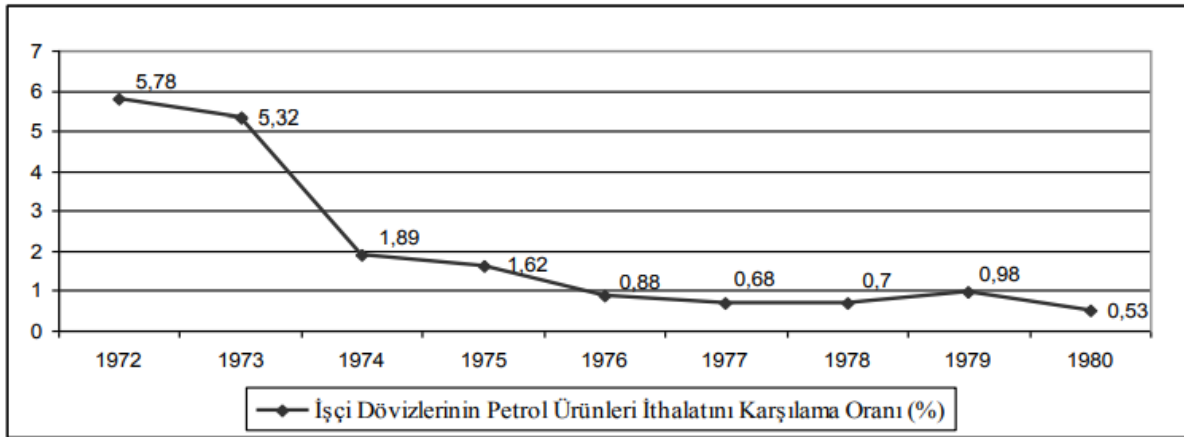

Petrol ithalatının maliyetindeki bu aşırı yükseliş kısmen de olsa, yurt dışındaki Türk işçilerinden gelen dövizlerdeki artışla karşılanabilmiştir. İşçi dövizleri, petrol ürünleri ithalatının 1976'da % 88'ini, 1978'de % 70'ini, 1979'da ise % 98'ini karşılayabilmiştir (Tablo 9, Grafik 2).

Tablo 9: Türkiye'nin 1972-1980 Döneminde İşçi Dövizlerinin Petrol Ürünleri İthalatını Karşılama ve Dış Ticaret Açığına Oranı (%)

Yıllar	İşçi Dövizleri (milyon \$)	Petrol Ürünleri İthalatını Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Açığına Oranı (%)
1972	740	5,78	1,09
1973	1.183	5,32	1,54
1974	1.426	1,89	0,64
1975	1.312	1,62	0,39
1976	982	0,88	0,31
1977	982	0,68	0,24
1978	983	0,70	0,43
1979	1.694	0,98	0,60
1980	2.071	0,53	0,41

Grafik 2: Türkiye'nin Petrol Ürünleri İthalatının İthalat Maliyetine ve İhracat Gelirine Oranı (%)

1973 yılı sonunda petrol fiyatlarındaki olağanüstü artışın yanı sıra, özellikle Kıbrıs Barış Harekâtı, ABD ambargosu gibi faktörler nedeniyle 1977'den sonra döviz bunalımı yaşanmış, sanayi üretimi durgunluk ve gerileme eğilimi içine girmiş ve siyasi istikrarsızlık da artmıştır. Hızlanan enflasyon, ekonomideki tasarruf-yatırım dengelerini bozarken, karaborsa ve stokçuluğu çekici kılmıştır. Bu durum, korumacı dış ticaret politikasının, sübvansiyonların ve sabit kur uygulaması ile desteklenen ithal ikamesi stratejisinin de sonu olmuştur. Özellikle III. Plan döneminde, imalat sanayinin son aşaması olan yatırım malları sanayinin kuruluşuna yönelik hedefler gerçekleşemezken, dönem boyunca alt yapıya devam edilmiş, tüketim mallarında çeşitlilik artmış, ara malları ve dayanıklı tüketim malları üretiminde belirli bir düzeye ulaşılmıştır.

1970'lerin sonlarında enflasyon hızla yükselirken, dış açıklar da hızla artarak denetimden çıkmış ve Türkiye hızla yükselen dış borçlarını ödeme güçlüğü ile karşı karşıya kalmıştır. İlk defa özel sektör, iktidarın ekonomi yönetiminin yanlışlığını kamuoyuna açıklamış ve bu bir anlamda yeni bir dönemin başlaması olmuştur.

Türkiye'nin Ekonomik Bunalımlarla Karşılaşmasının Belli İç ve Dış Nedenleri

Dış Nedenler

-Petrol fiyatlarındaki olağanüstü artış ve buna koşut olarak ara ve yatırım malları fiyatlarındaki hızlı ve sürekli yükseliş nedeniyle ekonomi giderek sıkışan bir kıskacın içine sürüklenmiştir.

-Bazı Avrupa ülkelerinin enflasyonu kısıma ve büyüme hızlarını sınırlama politikaları Türkiye'yi de etkilemiş ve söz konusu ülkeler Türkiye'den işçi akımını durdurmuştur. Bu da Türkiye'de hem işsizliği artırmış hem de işçi dövizini düşürmüştür.

-Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye'nin ortaklık ilişkilerinde, Türkiye'ye tanınan ayrıcalıkların yıpranması ve diğer aksaklıkların da düzeltilememiş olması, ekonomik gelişmenin olumsuz etkilenmesinde ve dış açığın büyümesinde bir ölçüde etken olmuştur.

İç Nedenler

- Doğal kaynak ve imkanların gereğince değerlendirilememiş olması;
- Ara ve yatırım malları sanayinin gerekli seviyede geliştirilememiş olması;
- Sanayinin hammadde, ara ve yatırım mali açısından aşırı düzeyde dışa bağımlı olması;
- Sanayinin, ihracattan çok iç tüketime yönelik nitelikte olması;
- Enerji üretiminin aşırı düzeyde ithal edilen ve gittikçe pahalılaşan akaryakıtla dayandırılmış olması;
- Enerji başta olmak üzere, altyapıların yatırım, üretim ve ihracat artışını sınırlandıracak düzeyde yetersiz olması;
- Tarımda ve kırsal alanda gerekli seviyede gelişmenin sağlanamamış olması, bölgeler ve yöreler arası adaletsizliğin devam etmesi ve büyük şehirlerde aşırı yığılma olması gerek şehirleşme giderlerinin gerekse işsizlik oranının hızla yükselmesi, özellikle arsa, konut ve imar politikalarının yetersizliği sebebiyle şehirleşme sorunlarının giderek ağırlaşması;
- Toprağın dağılımının ve kullanımının bazı bölgelerde ve yörelerde dengesiz ve haksız olduğu kadar, verimi de düşürücü bir durum arz etmesi;
- Tarımsal üretimin planlanmamış ve hayvancılığın gerekli düzeyde örgütlenip desteklenmemiş olması;
- Dağıtımda aşırı fiyat artışlarını önleyici ve sağlıklı bir arz-talep dengesini gerçekleştiren düzenlemelerin yapılmamış olması;
- Ulusal ekonomiyle ulusal savunma yapısı arasında, gelişmeyi hızlandıran ve savunmayı etkin kılan bir ilişki ve uyumun sağlanamamış olması;
- Ekonominin, demokratik plan disiplini içine yeterli düzeyde alınamaması;

-Etkin bir ekonomi yönetiminin oluşturulamamış olması; -İthalatta savurganlığın önüne geçilememesi;

-İhracatı özendirici etkin önlemlerin, politikaların ve kurumlaşmaların oluşturulmamış olması;

-Gelişme gereksinimlerini gidermeye dönük, ekonomide öz yeterliliği artırıcı bir araştırma-geliştirme ve teknoloji politikasının gerektirdiği düzenlemelere gidilmemesi;

-Enflasyonun aşırı yükselmesi ve bunun hem gelir dağılımındaki dengesizliği daha da artırarak, gelişmenin yükünü gelişmeden en az yararlanan kesimlere yüklenmesi, hem de kaynak savurganlığını ve tüketimi artırıp, yatırımları ve ihracatı yavaşlatması;

-Kredi düzeninin tasarrufu, üretken yatırımları ve ihracatı özendirici olmaması ve gelir dağılımı adaletsizliğini artırması;

-Vergi düzeninin, iktisadi yapıdaki gelişmeleri ve paranın değerindeki değişimleri yeterli esneklikte takip edememesi, tasarrufta ve kamu gelirlerinde yeterli artışı sağlayamaması, üretken yatırımları özendirici, işsizliği azaltıcı, sosyal adaleti yaygınlaştırıcı görevini gerekli düzeyde yerine getirebilecek nitelikte olmaması;

-Gelir ve fiyat politikalarını, gelişmeyi hızlandırıcı ve sosyal adaleti yaygınlaştırıp etkinleştirici şekilde düzenleyip uygulayacak kurumlaşmalara gidilmemesi;

-Plan hedeflerine ulaşılmasında etkin bir araç olması gereken kamu iktisadi kuruluşlarının bir taraftan kendi sorunlarının ağırlaşması, bir taraftan da ekonominin yapısal sorunlarından ve yönetimden kaynaklanan tüm yükleri büyük ölçüde taşımak mecburiyetinde bırakılmaları;

-Toplu sözleşme düzeniyle ekonomik gerekler arasında bağlantının kurulmamış olması;

-Hızlı gelişmenin ve sanayileşmenin gereği olan bir eğitim sisteminin ve personel politikasının gerçekleştirilememesi;

-Teknoloji tercihinde, yatırımcılıkta, iş ve işçi bulmada, işsizliği azaltıcı tedbirlerin ve kurumlaşmaların yeterli olmayışı;

-Kamu yönetiminde, son dönemde artan kopukluk ve aksaklıklar;

-Kamu yönetiminin ekonomik gereklere ve gelişme gereksinimlerine uygun duruma getirilmemesi.

Dönemin hükümeti 1977 yılından itibaren istikrar paketlerini gündeme getirmiştir. 1978'de IMF'ye karşı dönemin iktidarının kendi isteklerini kabul ettirmeye çalışması ve IMF'nin bunu reddetmesi Türkiye'yi dış kaynaktan 1979 yılındaki anlaşmaya kadar yoksun bırakmıştır. 1978 istikrar programıyla birlikte;

- TL'nin dış değeri 1\$=25 TL'ye düşürülmüş,
- Merkez Bankası reeskont oranı %9'dan %10'a yükseltilmiş,
- Bazı KİT fiyatları yükseltilmiş, vergi iadeleri düşürülmüş ve bütçe harcamaları kısılmaya çalışılmış,
- İthalatta damga resimleri %9-10'dan %22,5'e çıkarılmış,

- Kaçak altın ticaretini engellemek üzere altına dayalı işlemler kayda tabi tutulmuş,
- Turist çıkışları iki yılda bire, döviz tahsisi 500 dolara indirilmiş,
- Almanya'daki Türk işçilerin tasarruflarını ülkeye çekmek için bir program yürürlüğe konmuştur.

Ancak, bütün bu önlemlere rağmen IMF bir yıla yakın bir süre boyunca Türkiye ile olan ilişkilerini durdurmuştur. 1979 yılı Haziran'ında yürürlüğe giren istikrar programı da bundan çok farklı önlemler içermemiştir. Benzer biçimde 1\$=47 TL olacak biçimde devalüasyon, faiz oranlarında daha da artış, KİT ürünlerine zam, bütçe harcamalarında kısıntıların arttırılması önlemleri yer almıştır. Yapılan devalüasyona rağmen ihracatta artış olmamış, yıllık enflasyon % 60'ı geçmiş, yıllık GSYH artışı ise % -0,3 oranında olmuştur. Bu ortamda iktidara gelen Demirel hükümeti "serbestleşme yoluyla istikrar sağlamayı" hedefleyen 24 Ocak 1980 kararlarını uygulamaya koymuştur.

Planlı Döneme İlişkin Genel Değerlendirme

1963-1977 dönemi, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrası ithal ikamesinin en hızlı büyüme yılları olmuştur. GSMH büyüme hızları, I. Plan döneminde %6,7, II. Plan döneminde %6,9, III. Plan döneminde ise %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Tarım ve sanayi sektörleri, III. Plan döneminde en yüksek büyüme hızlarına ulaşmakla birlikte, bu oranlar, hedeflerin gerisinde kalmıştır (Tablo 10).

Tablo 10: İlk Üç Planda Büyüme Hızı (%)

	I. Plan 1963-1967		II. Plan 1968-1972		III. Plan 1973-1977	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4.2	3.2	4.1	3.1	3.7	3.3
Sanayi	12.3	9.7	12.0	7.6	11.4	9.9
Hizmetler	6.8	7.9	6.3	7.7	7.1	7.9
GSYİH (Faktör Fiyatlarıyla)	6.9	6.4	6.8	6.1	7.6	6.9
GSMH (Piyasa Fiyatlarıyla)	7.0	6.7	7.0	6.9	7.4	6.5

1963-1977 dönemi iki ayrı alt dönemde ele alındığında; 1963-1970 alt döneminde, dış kaynaklardan sağlanan dövizler sınırlı kalmış, ılımlı bir döviz kıtlığı şartlarında iç tasarruflara dayanan ve nihai üretim içinde yurt içi üretim payının giderek arttığı, gerçek bir ithal ikamesi süreci söz konusu olmuştur. 1971-1977 alt döneminde ise, önce işçi dövizlerinin, sonra da dış borçlanmanın getirdiği döviz bolluğunda bir sanayileşme süreci gerçekleşmiştir. 1979-1983 yıllarını kapsayan IV. Plan'da ise, sanayide yapısal bir değişimi gerçekleştirme amacı doğrultusunda, ara ve yatırım malları üreten sanayilerin öncelikle geliştirilmesi hedeflenmiştir.

İthal ikamesinin, sanayileşme stratejisi olarak tercih edilmesi, özellikle imalat sanayiine verilen öncelik doğrultusunda, önce dayanıklı tüketim malları, sonra da ara ve yatırım malları sanayii için ithal ikamesi stratejisinin hedeflenmesi, ithal ikamesi stratejisi ilkelerinin

korunmakla birlikte, iç piyasanın genişletilmesinin öngörülmesi, yirmi yıllık süreçte (1963-1983) uygulamaya konulan dört planın ortak özelliği olmuştur. Planlı dönem boyunca sanayileşme stratejisinin sonuçları ve ortaya çıkan sorunlar ise şunlar olmuştur:

- İthal ikamesi politikalar, dayanıklı-dayanıksız tüketim mallarının üretimi için gereken girdi ve sermaye mallarında dışa bağımlılığı giderek arttırmıştır. İhracatın da gerekli gelişme seviyesini yakalayamaması, döviz darboğazlarına yol açmıştır. Böylece, sanayi üretimi dış borç bulunabildiği sürece arttırılabilmektedir. Dış kaynak bulunamadığında ise yatırımlar durmuş, kapasite kullanım oranı %30'lara gerilemiş ve bu durum, maliyetleri, fiyatları ve işsizliği arttırmıştır.

- Korumacı dış ticaret politikası, yerli sanayilere önemli avantajlar sağlamıştır. Bu şekilde yerli firmalar daha yüksek kar sağladıkları için etkinlik, verimlilik, teknolojik gelişme gibi maliyetleri düşürücü ve rekabet gücünü arttırıcı çabalarda da bulunmamışlardır.

- İthal ikamesi, sektör, verimlilik ve etkinlik gibi konularda ayırım yapmadan tüm sektörlerle aynı korumayı sağladığından, ikili bir yapı oluşmuştur. Bir yanda, çoğunluğu piyasa hâkimiyetine sahip yabancı sermayeli ya da yabancı lisansla çalışan firmalar, diğer yanda ise, geri teknolojilerle çalışan, pazarlık gücü düşük, küçük ve orta büyüklükte işletmeler yer almıştır.

- İthal ikamesi stratejisi ve uygulanan sabit döviz kuru politikası, iç piyasayı daha çekici kılarken, ihracat yapmayan/yapamayan bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur. Bununla beraber, yapılamayan ithalata karşın ithal talebinin hızla yükselmesi, ekonominin üretim gücünü durma noktasına getirmiştir.